

FAGBE- VÆGELSEN OG DET MODERNE DANMARK

af Lars K. Christensen

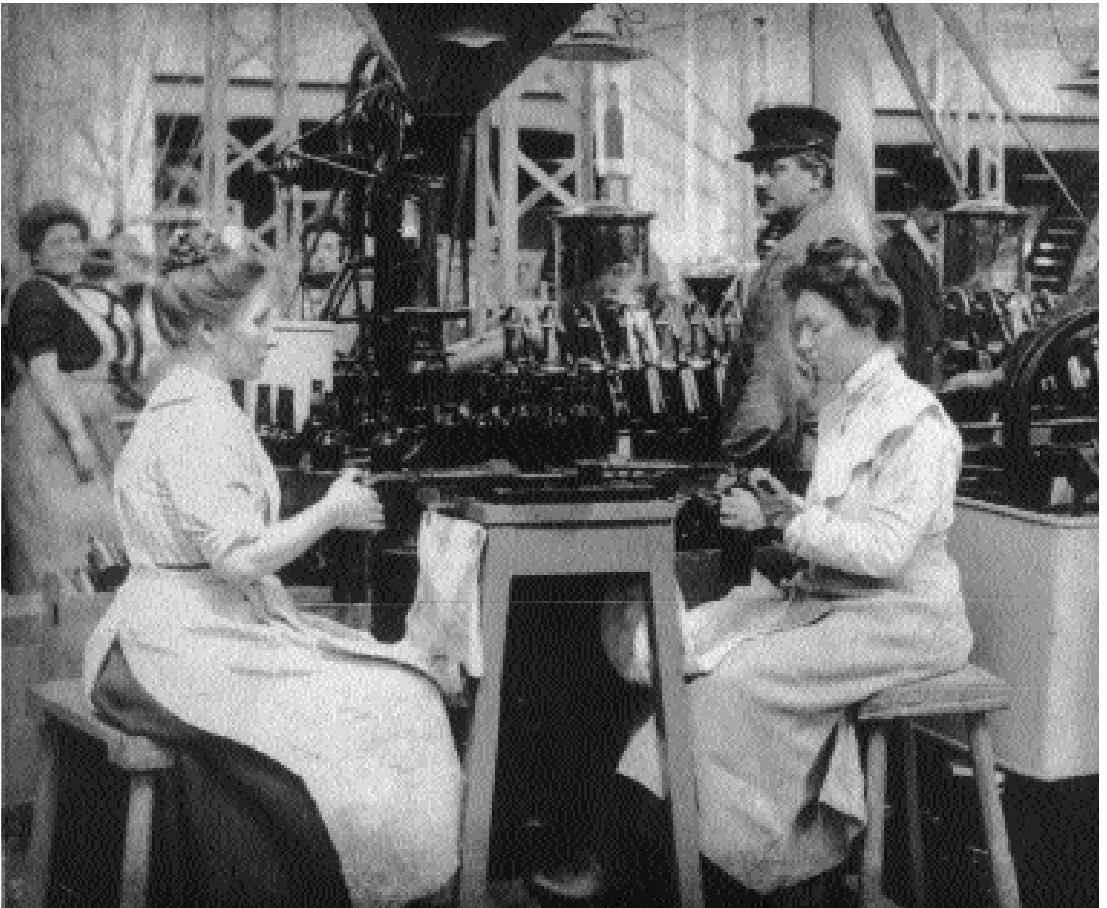
Det forrige århundredes sidste halvdel er kendetegnet ved et omfattende opgør med traditionelle måder at producere, organisere og tænke på. Resultatet blev en moderne samfundstype, som vi stadigvæk lever i og er præget af. Men i den populære historieskrivning er der en tilbøjelighed til at overse fagbevægelsens betydning for denne forandring.

Det vil være forkert at påstå, at arbejderbevægelsens bidrag til opbygningen af det moderne Danmark helt overses i den populære historieskrivning. Men der er en klar tendens til først og fremmest at fokusere på arbejderbevægelsens politiske indsats – fra begyndelsen under Stauning over *Danmark for folket* til 60'ernes massive udbygning af velfærdsstaten.

Ser vi på tiden før arbejderbevægelsen kom til regeringsmagten, og dermed manifestere sig så den ikke er til at komme udenom for selv et traditionelt perspektiv på historien, så optræder den som oftest dels i biroller, dels som historiens fodslæbere.

Det seneste eksempel var den stort anlagte TV-serie *Bryggeren*. Serien udspiller sig på baggrund af en de vel nok oftest genfortalte, ja næsten mytologiserede industrialiseringsprocesser i Dansk historie – et symbol på udviklingen fra håndværk til industri. Det lå naturligvis i præmisserne at gøre I.C. og Carl Jacobsen til omdrejningspunktet. Alligevel er det tankevækkende at arbejderklassens rolle i fortællingen er reduceret til dels at være statister i en række folkelivstableauer, dels at optræde i nogle få scener på Carlsberg, hvor bygningsarbejderne lidt tungnemt forsøger at holde trit med I.C. Jacobsen, der ivrigt leder og fordeler arbejdet. Som seer må man forbavses over at de to bryggere næsten egenhændigt kunne overkomme at brygge alt det øl, samtidig med dannelsesrejserne til Italien og alle de andre gøremål.

Vender vi os fra TV til nogle af de bredere danmarkshistoriske fremstillinger, så kan vi konstatere at der bruges 9 sider ud af 370 på at fortælle om arbejderbevægelsen i bd. 11 af *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, som dækker perioden 1850-1900. Dette bind, som bærer titlen "Det folkelige gennembrud og dets mænd", og som rummer et hovedafsnit med titlen "Det moderne gennembrud", prydes ganske betegnende på forsiden af et udsnit af P.S. Krøyers maleri "Et møde i Videnskabernes Selskab". Igen er det borgerska-

I TV-serien Bryggeren var arbejderklassen henvist til en rolle som statister. Billedet viser et stroppebord, hvor kvinderne vikler ståltråd om flaskerne, så propperne ikke springer ud ved pasteurisering og transport. Tuborg 1910. ABA, (foto på Carlsbergs museum)

bets økonomiske og intellektuelle elite, der stort set alene fremstår som historiens drivende kraft.

Helt barok er prioriteringen i et værk der påstår at skildre den sociale udvikling i bredden, nemlig *Dansk Socialhistorie*. I bd. 5, som dækker perioden 1871-1913, er der kun ofret 6 sider på arbejderbevægelsen og 7 sider på arbejdsforhold, ud af i alt 310.

Anderledes ser det ud i bd. 12 af *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*. Her får arbejderbevægelsen, omend især den politiske, en anderledes reel placering – i øvrigt med Erik Henningsens maleri “En folketaler”

som forsideillustration. Med dette bind bevæger vi os imidlertid også ind i en periode – 1900-1925 – hvor arbejderbevægelsen træder ind på de bonede parlamentariske gulve, og endda opnår regeringsmagten. Redaktionen har derfor klogeligt valgt en forfatter til bindet som har arbejderhistorien som speciale. Omvendt må man så lidt trist konstatere at der åbenbart skal en specialist i arbejderhistorie til, før arbejderklassen finder vej ind i mainstream historien.

Hvis min kritik blot gik på at arbejderklassen er kvantitativt underrepræsenteret i væsentlige dele af den populære historieskriv-

ning, så kunne den måske afvises som et udtryk for misforstået politisk korrekthed. Men kritikken går på noget mere specifikt: disse, og andre populære fremstillinger med dem, har – eksplicit eller implicit – moderniseringen af det danske samfund som et helt centralt tema. Ved at ignorere eller groft underprioritere arbejderbevægelsen giver man derfor indtryk af, at denne ikke spillede nogen selvstændig, aktiv rolle i moderniseringsprocessen før den brød igennem som politisk bevægelse. Og det er simpelthen forkert.

Arbejderhistoriens tvetydige begreb om det moderne

Der er imidlertid også grund til at vende det kritiske blik indad, imod arbejderhistorien selv. I den marxistiske tradition, som man vel nok kan hævde har udgjort grundlaget for en stor del af arbejderhistorien, har begreber som det moderne og modernisering spillet en skiftende og tvetydig rolle.

For Marx var det moderne nært knyttet til industrikapitalismen. Han var på den ene side en skarp kritiker af moderniteten – men samtidig en positiv kritiker. De problematiske sider af det moderne, så som den skæve fordeling af samfundsrigdommen på det materielle plan, og menneskets fremmedgørelse fra sit eget arbejde på det ideelle plan, skyldtes ikke at produktionsforholdene var moderne, men at de moderne produktionsforhold var kapitalistiske.¹

I Marx's fremstilling er borgerskabet som troldmandens lærling i eventyret: de har sluppet kræfter løs som de ikke længere formår at kontrollere. Derfor er moderniteten gennemsyret af modsætninger: "Maskinerne, der ejer en vidunderlig evne til at forkorte og frugtbar gøre det menneskelige arbejde, ser vi frembringe sult og overanstrengelse. De nye rigdomskilder bliver ved et sælsomt troldomsord af skæbnen kilder til nød. (...) Alle vore opfindelser og fremskridt synes at føre til, at materielle kræfter får åndeligt liv, og at det menneskelige liv afstumpes til en materiel kraft".²

Det som det gjaldt om for Marx var at brin-

ge de moderne produktivkræfter under menneskelig, d.v.s. samfundsmæssig kontrol. Som den historiske kraft der kunne gennemføre dette, pegede han på den arbejderklasse, der selv var et produkt af det moderne samfund: "Vi véd, at samfundets nye kræfter for at arbejde godt kun behøver nye mennesker, der behersker dem, og det er arbejderne. De er ligesåvel som maskinerne selv et produkt af den nye tid".³

Den tidlige danske arbejderbevægelses syn på moderniteten lå i forlængelse af Marx. I sit værk *Vor Tid – det moderne Samfunds- og Kulturliv i Fortællinger for Folket* fra 1908, skriver Gustav Bang således i indledningen:

"Det er Æventyret, der gaar lyslevende omkring os – og hvor er Grænserne mellem de vildeste, de urimeligste Æventyrdrømme og den nøgne, simple Virkelighed? De flytter sig bestandig; fra Aar til Aar finder nye Fremskridt Sted (...) Og Side om Side med denne stadige tekniske Fremskriden, som er en Følge af Menneskeandens voksende Herredømme over Naturkræfterne, ser man nye Modsætninger aabne sig i Samfundet, nye Kampe udspinde sig. (...) Det sociale Spørgsmaal træder frem under helt andre Former, sætter helt andre Kræfter i Bevægelse. Det politiske Liv faar et ganske nyt Indhold og ganske nye Former".⁴

Hvilke nye former for politisk liv udviklingen ville føre med sig fremgår implicit af bogens disponering, idet den starter med "Storindustrien" og slutter med "Socialismen".

Marx betonedede kraftigt at historien ikke er noget subjekt i sig selv – det er menneskene der handler og dermed skaber historien. Gustav Bang talte derimod lidenskabeligt om nødvendigheden af at følge den historiske udvikling. Man finder i Bangs formuleringer begyndelsen til en tendens i den socialdemokratiske tænkning, som senere skulle blive langt mere udbredt: troen på at der findes kræfter som med nødvendighed driver den historiske udvikling i en bestemt retning.⁵

Da marxismen og interessen for arbejder-

bevægelsen får sin renaissance på universiteterne fra slutningen af 1960'erne har det moderne imidlertid fået en helt anden klang end det havde omkring århundredeskiftet. Erfaringerne med to verdenskrige, stalinismen og fascismen har sat et generelt spørgsmålstegn ved fremskridtoptimismen. Det moderne var ikke længere synonymt med lovende muligheder, men snarere med tab af oprindelige værdier, overgreb og decideret undertrykkelse.

Modernisering anvendes nu i almindelighed om former for social og kulturel forandring, hvor en gruppe gøres til genstand for en historisk proces, som de ikke selv er herrer over. Modernisering er noget som nogen gør ved nogle andre – og nogle er som regel samfundets elite, mens de andre er en underprivilegeret gruppe, som de indfødte, bønderne eller arbejderklassen. De underprivilegerede forsøger i bedste fald at følge med udviklingen efter fattig evne, og gør i værste fald forges modstand.

Selv om han ikke eksplicit anvender begrebet modernisering, er det i realiteten denne tankegang der lå bag Harry Braverman's værk "Arbejde og monopolkapital",⁶ som fik stor indflydelse på 70'ernes arbejdslivssociologi. Indenfor denne retning var der en udpræget tendens til at se forandringerne i den kapitalistiske arbejdsproces som "den ubønhørlige udfoldelse af en kapitalistisk rationalitet overfor en passiv arbejdsstyrke" som historikeren Patrick Joyce ironisk har udtrykt det.⁷ Sat på spidsen kan man sige at denne type fremstillinger, på trods af de gode intentioner, kom til at virke som et bekræftende spejlbillede af myten om moderniseringen som et borgerligt projekt.

Men arbejderklassens medlemmer var ikke bare vrangvillige objekter for den samfundsmæssige modernisering. De var i høj grad historiske aktører, som individuelt og kollektivt bidrog til at drive moderniseringsprocessen fremad, ud fra egne erfaringer og interesser.

Det moderne arbejde

Når man i een sætning skal opsummere hvad

der er karakteristisk for den moderne epoke, sker det ofte med Nietzsche-citatet "Gud er død". Denne erklæring rummer da også et af de væsentligste træk ved den moderne tænke-måde: mennesket er ikke et objekt som er styret af gud eller andre ydre kræfter, men et subjekt som kan og må træffe sine egne valg og handle derefter.

Men som sociologen Anthony Giddens konstaterer, så er det ikke tilstrækkeligt blot at betragte moderniteten som et kulturelt og erkendelsesfilosofisk fænomen, sådan som det oftest sker. Vil man forstå den moderne verden må man analysere de institutionelle forandringer der sker, og som ligger til grund for de kulturelle og erkendelsesfilosofiske forandringer.⁸

En af de vigtige institutionelle forandringer som finder sted i sidste halvdel af forrige århundrede og begyndelsen af dette, og som fik blivende betydning for det moderne Danmark, er udvikling af de såkaldte industrielle relationer – d.v.s. af rammerne for udkæmpelse af konflikten mellem arbejde og kapital i virksomhederne og på arbejdsmarkedet. Jeg vil i resten af denne artikel forsøge at vise at fagbevægelsen ikke bare spillede en aktiv rolle i skabelsen af de industrielle relationer, men også at når disse relationer fik en udformning der kan betegnes som moderne, så skyldes det i høj grad fagbevægelsens indsats.

Moderniseringsprocessen startede som en undergravning af laugsorganiseringen. Den formelle ophævelse af laugstvangen skete i 1862, som en kulmination på de reformer der tidligere havde åbnet op for en kapitalistisk udvikling på landet og indført næringsfriheden i byerne.

Afskaffelsen af laugstvangen var i historisk forstand en frigørelsesproces: arbejderen var nu fri til at sælge sin arbejdskraft på markedet til den højstbydende. Det var en vigtig forudsætning for det moderne arbejde. Som det så rigtigt hedder i Salmonsens Leksikon fra 1893 så er "En arbejder, den fri arbejder, (...) et moderne kulturbegreb. (...) Først efter arbejdets formelle frigørelse, efter indførelsen af næringsfriheden og den dermed sammenhæn-

gende arbejdskontrakts frihed og alle statsborgeres lighed for loven, bliver der tale om arbejder i ordets moderne forstand”.⁹

I det traditionelle samfund blev hensynet til standen sat over hensynet til den enkelte. F.eks. var det at blive antaget som lærling i visse laug ikke blot en sag mellem mester og lærling. Fordi enhver lærling var en potentiel mester skulle han godkendes af det samlede laug, og af hensyn til standens ære og anseelse måtte han kunne godtgøre at han var ægtefødt og at hans forældre gennem mange led tilhørte godtfolk.¹⁰ Det er en kendt sag at laugene stod som garantier for standens interesser og forhindrede fri konkurrence udefra. Men laugene holdt også justits indadtil. Laugene organiserede også svende- og mesterprøverne. Vigtigst i dagligdagen var det måske at man værnede om standens interesser ved nøje at efterleve håndværkets kulturelle og sociale normer. Standens interesser var overordnet alt andet, herunder evt. modsætninger mellem svende og mestre.

Laugene havde dog allerede vist sig uegnede til at håndtere de nye problemer og modsætninger som kapitalismen og industrialiseringen skabte. Det patriarkalske system, hvor lærlingen indgik som en del af mesters husstand, var særligt i byerne under nedbrydning. Det betød en ny form for social barriere for de der ønskede en læreplads. Lærlingelønnen var nemlig for lav til at dække de reelle leveomkostninger.¹¹ Nu var det altså forældrenes økonomiske formåen i forhold til delvist at forsørge en hjemmeboende lærling, snarere end deres status som “godtfolk”, der blev afgørende.

Efterhånden som industrialiseringen trængte frem forsvandt i flere og flere fag udsigten til at enhver svend endte som mester. Følgelig blev det almindeligt at svende giftede sig og stiftede familie – noget der blev set med foragt på i laugshåndværket, hvor normen tilsagde at man først giftede sig når man var blevet mester. Men svendelønningerne var generelt for lave til at underholde en familie.¹²

Samtidig med at de blev frigjort fra laugssystemets strikte normer, var byens hånd-

værkssvende udsat for en proletariseringproces. Hertil kom, at den arbejdskraft som den kapitalistiske udvikling på landet overflødiggjorde i stor udstrækning rejste til byerne, for at finde arbejde i bl.a. industrien. Til sammen betød disse to udviklinger at der opstod et egentligt proletariat, d.v.s. mennesker som var fri til at sælge deres arbejdskraft og fri for ejendomsret til produktionsmidlerne.

I laugshåndværket blev der produceret til en afgrænset kundekreds, og der var som regel en personlig relation mellem producent og forbruger. I industrien bliver der i stedet produceret til et anonymt marked. Arbejdets værdi måles ikke i en konkret relation til en anden person, men ud fra abstrakte kriterier som f.eks. antal producerede enheder over tid. Og arbejdskraften blev selv en vare på markedet, som i princippet kunne trækkes ind og ud af produktionen efter rent rationelle kalkuler.

Konfronteret med denne nye virkelighed havde arbejderklassen behov for en ny form for social organisering. 1860’erne var en tid præget af liberalistisk deregulering af alle forhold på arbejdsmarkedet, af stigende priser og af stigende fattigdom i byerne. Bekymrede borgere diskuterede “arbejderspørgsmålet” og faren for social uro. I nogle håndværksfag forsøgte man at holde fast i eller genoplive laugsorganiseringen. Men den nye og blivende form for arbejdets sociale organisering skulle vise sig at blive fagbevægelsen.

Solidariteten

Den vigtigste årsag til at fagbevægelsen – efter en række frem- og tilbageskridt fra 1871 til gennembruddet i sidste halvdel af 90’erne – viste sig at være en historisk set succesfuld organisationsform for den moderne arbejderklasse, skal findes i dens anvendelse af solidariteten. Solidariteten er en gensidig udveksling af støtte og forpligtelser. Den som tager imod støtte påtager sig samtidig en forpligtelse til selv at yde støtte efter evne når det behøves. Og den som yder støtten gør det med en forventning om selv at kunne modtage støtte når det behøves.

Solidariteten sidestilles ofte med den kristne næstekærlighed, men adskiller sig i virkeligheden fra denne på flere afgørende punkter: mens næstekærligheden i princippet er uden forpligtelser for modtageren, er solidariteten altså gensidigt forpligtende, ikke nødvendigvis mellem to personer, men indenfor et socialt kollektiv. Mens næstekærlighed på det sociale område i form af filantropi ydes fra de privilegerede til de underprivilegerede, er solidariteten en gensidig hjælp indenfor samme sociale gruppe eller klasse. Og sidst, men ikke mindst: mens næstekærligheden – og tilsvarende verdsligt begrundede etiske principper – kan siges at være ideelle fordringer til den materielle verden, så udspringer solidariteten omvendt af erfaringer fra den materielle verden, som efterhånden gives en ideel overbygning.

Knut Kjeldstadli har foreslået at man bør skelne mellem uformelle fællesskaber (kolegialitet, gensidig hjælpsomhed i boligområder, etc.) og formel solidaritet.¹³ Denne skelnen indfanger dog ikke helt præcist den afgørende forskel mellem solidaritet i arbejderbevægelsens kontekst og de tidligere solidaritetsformer. Også laugstidens solidaritetsformer kunne nemlig være endog meget formelle. Den principielle forskel ligger efter min mening i solidaritetens omfang: om den er begrænset til et umiddelbart fællesskab, baseret på konkrete sociale relation, eller den udstrækker sig til et ikke umiddelbart sanseligt, d.v.s. abstrakt fællesskab. Ronny Ambjörnsson peger netop på dette forhold i sin bog om den tidlige arbejderbevægelse i en lille nordsvensk kystby: det nye er at arbejdersolidariteten ikke blot omfatter de andre arbejdere i samme havn, men også arbejderne i andre havne.¹⁴

Den organiserede solidaritet før arbejderbevægelsens tid udstraktes ganske vist også i visse tilfælde til personer som var fremmede, f.eks. når lauget tog imod og understøttede svende på vandring. Men solidariteten kom til udtryk som en overvindelse af fremmedheden, med henblik på at inddrage den pågældende i det konkrete, sanselige fællesskab. Når den vandrende svend gennem beherskelse af de

rette zünftige ritualer havde vist sin tilknytning til faget, fik han således mulighed for at opnå arbejde og logi indenfor laugets fællesskab. Lauget var en formidling af en konkret solidaritet, funderet i det konkrete arbejde, i faget.

Indenfor arbejderbevægelsens rammer er der ikke tale om at solidariteten nødvendigvis overvinder det fremmede. Man kan udmærket være solidarisk med andre arbejdere, som man aldrig har mødt og aldrig vil møde, f.eks. ved at yde økonomisk støtte til strejkende arbejdere på en anden fabrik, i en anden by eller i et andet land. Abstraktionen fuldkomngøres når der indføres en forskydning ikke bare i sted, men også i tid mellem yderen og modtageren af solidariteten, f.eks. når man betaler et fast beløb til en strejkefond, uden at vide konkret hvornår, til hvad eller til hvem pengene til sin tid vil blive brugt. På den måde kan man sige at den moderne, abstrakte solidaritet er en genspejling af det moderne, abstrakte arbejde.

Mens laugets som organiseret solidaritet er funderet i den fælles faglighed, d.v.s. i et konkret fællesskab, så er arbejderbevægelsens organiserede solidaritet funderet i en opfattelse af klassefællesskab, d.v.s. i et abstrakt fællesskab. Som Flemming Mikkelsen udtrykker det, så blev tidligere tiders patroniserede og vertikale solidaritetsformer afløst af klassesolidaritetsens horisontale bindinger. Det kom bredt til udtryk ved at hungerrevolter og andre mere tilfældige opløb ebbede ud som social protestform, mens demonstrationer og strejker tiltog. Aktionerne blev kort sagt mere organiserede, og bestod næsten udelukkende af proletariserede befolkningsgrupper.¹⁵

Björn Horgby behandler spørgsmålet fra en lidt anden vinkel, når han taler om at der med arbejderbevægelsen sker et skifte fra kortsigtede til langsigtede planlægningsperspektiver i arbejderkulturen. På den ene side findes der kulturformer, som godt kan være kollektive, men som er udtryk for et kortsigtet planlægningsperspektiv. Et typisk eksempel er det at sikre sin plads i kollektivet ved at deltage i drikke- og værtshuskulturen. Her overfor står

et langsigtet perspektiv, som f.eks. kæder sociale forbedringer for klassen sammen med fremgang for afholdsbevægelsen. Horgby ser fagbevægelsen som det organiserede udtryk for et langsigtet planlægningsperspektiv.¹⁶ Horgby er dog omhyggelig med at nuancere sin fremstilling. Han påpeger dels at der ikke er tale om nogen lineær udvikling fra kortsigtede til langsigtede perspektiver, dels at de to perspektiver til dels eksisterede side om side, også indenfor fagbevægelsens rammer, men knyttet til forskellige faggrupper og køn.

Den spontane strejke

Disse betragtninger forklarer imidlertid ikke, hvorfor solidariteten fik den organisatoriske form den fik. For at blive lidt mere konkret vil jeg derfor prøve at redegøre for nogle af de erfaringer der formede en bestemt faglig organisation, nemlig Tekstilarbejderforbundet, og derigennem de industrielle relationer indenfor tekstilindustrien.

Tekstilarbejderforbundet blev stiftet d. 16. november 1885 af væverfagforeningerne i København, Odense og Horsens.¹⁷ Den københavnske fagforening kan føres tilbage til 1873, mens de to sidstnævnte var opstået umiddelbart forinden. De stiftende fagforeninger bestod oprindeligt af mandlige, faglærte håndværere. I løbet af en ret kort periode blev håndværksvæveriet imidlertid fuldstændigt udkonkurreret af industrien, herunder ikke mindst bomuldsvæverierne som blev drevet med tillært, hovedsageligt kvindelig arbejdskraft. De mandlige vævere, som oprindeligt havde omtalt kvinderne som „skørtesvende“ og set ned på dem, fordi de ikke var faglærte og zünftige, måtte efterhånden skifte holdning. Realiteternes pres fik væverne til at indse, at der var større perspektiv i at forsøge at organisere kvinderne i industrien, frem for at forsøge at bekæmpe industrialiseringen. I 1884 vedtog væverne i københavn at kvinder kunde optages i fagforeningen – i første omgang uden det store resultat. Efterhånden går det dog bedre, og i 1895 erklærer forbundet sig officielt som industriforbund, med den

målsætning at organisere alle arbejdere i tekstilindustrien, uanset deres konkrete beskæftigelse.¹⁸ Dermed er Tekstilarbejderforbundet mig bekendt det første danske industriforbund.

Som nævnt ovenfor udviklede strejken sig i løbet af 1800-tallet i takt med proletariseringprocessen til den vigtigste sociale protestform. Det var ikke fagbevægelsen der opfandt strejkevåbnet. Internationalens umiddelbare gennemslagskraft i begyndelsen af 1870'erne kan derimod til dels tilskrives at socialisterne som de første havde en bevidst strategi for strejkens førelse. Pio betegnede strejken som et “tveægget sværd”, og krævede at tre betingelser skulle være opfyldt for at Internationalen kunne støtte en strejke: flertallet af de strejkende skulle være organiserede, der skulle forud være opsparet strejkemidler og der måtte ikke strejkes samtidig i flere fag.¹⁹

Efter Internationalens nederlag gik disse principper dog tilsyneladende i glemmebogen. Den københavnske væverfagforening synes ikke ubetinget at have holdt dem for øje. Og for langt den overvejende del af arbejderne i 1880'ernes og 90'ernes nye tekstilindustri, må man antage at erfaringerne fra den håndværkerbaserede internationale var ukendte. Industriarbejderne havde behov for at gøre sig egne erfaringer.

Den første strejke der fandt sted efter stiftelsen af forbundet fik et ret uheldigt forløb. Det drejede sig om en strejke i 1886 på Rubens bomuldsvæveri på Frederiksberg, som ud over at være et stort dampvæveri også var en af landets største kvindearbejdspladser.²⁰ Strejkens årsag var de bøder, såkaldte mulkter, som arbejderne blev idømt hvis de havde forbrudt sig mod arbejdsreglementet eller leveret arbejde med fejl. Mulkter var på dette tidspunkt almindeligt udbredte på tekstilfabrikkerne, hvor de blev dikteret af ledelsen som en del af arbejdsreglementet.²¹ På lønningssdagen blev mulkerne trukket fra den optjente akkord, og resultatet kunne være ret store reduktioner i ugelønnen. Dette var således tilfældet på Rubens dampvæveri, og efter at man forgæves havde søgt forhandling blev det

på et tidspunkt arbejderne for meget. Strejkens udbrud er malende beskrevet af Tekstilarbejderforbundets senere forretningsfører J.J. Møller:

“Blandt de kvindelige Arbejdere var en polsk Kvinde, Agnes Lindenbaum, der ikke alene var varmblodig, men tillige i Besiddelse af agitatoriske Evner. Denne Kvinde kom i stærk Ekstase, da hun erfarede den blodige Uret, der var øvet mod en Del af hendes kvindelige Kolleger, og paa et Øjeblik havde hun faaet standset Vævene og sammenkaldte alle Væverskerne i Fabriksgaarden, hvor hun holdt en flammende Tale til dem, om at ryste Slaveaaget af sig. Ophidselsen var stærk blandt de forsamlede, og de forlangte at faa Fabrikanten, Hr. B. Ruben, i Tale”.²²

Kravet kunne imidlertid ikke efterkommes, da fabrikanten opholdt sig på sit landsted. Kontorpersonalets forsøg på holde kvinderne inde på fabrikken ved at lukke porten mislykkedes, og i stedet marcherede de i samlet flok hen til det lokale, hvor fagforeningen plejede at holde sine møder. Formanden kom til stede, og de hidtil uorganiserede kvinder meldte sig alle ind i fagforeningen. I alt 225 havde nedlagt arbejdet, og da der ikke fandtes opsparede midler måtte man gå i gang med at indsamle strejkeunderstøttelse. Hertil fik man aktiv støtte fra den øvrige fagbevægelse. Det lykkedes dog fabrikant Ruben at holde produktionen i gang ved hjælp af svenske skruebrække-re, og da støttebidragene svandt ind efterhånden som strejken trak i langdrag, måtte man til sidst gå ind på et ret ufordelagtigt forlig: der blev lagt 10 øre pr. stk. på akkordbetalingen for visse varer, men samtidig ville kun en del af de strejkende få lov at genoptage arbejdet og skulle så arbejde sammen med strejkebryderne.²³ Resultatet skabte naturligt nok frustration blandt de strejkende. Da der så samtidig opstod uenighed mellem de strejkende og fagforeningen om fordelingen af de sparsomme midler til strejkeunderstøttelse kom det til et brud, hvor ca. halvdelen af kvinderne med Agnes Lindenbaum i spidsen dannede deres

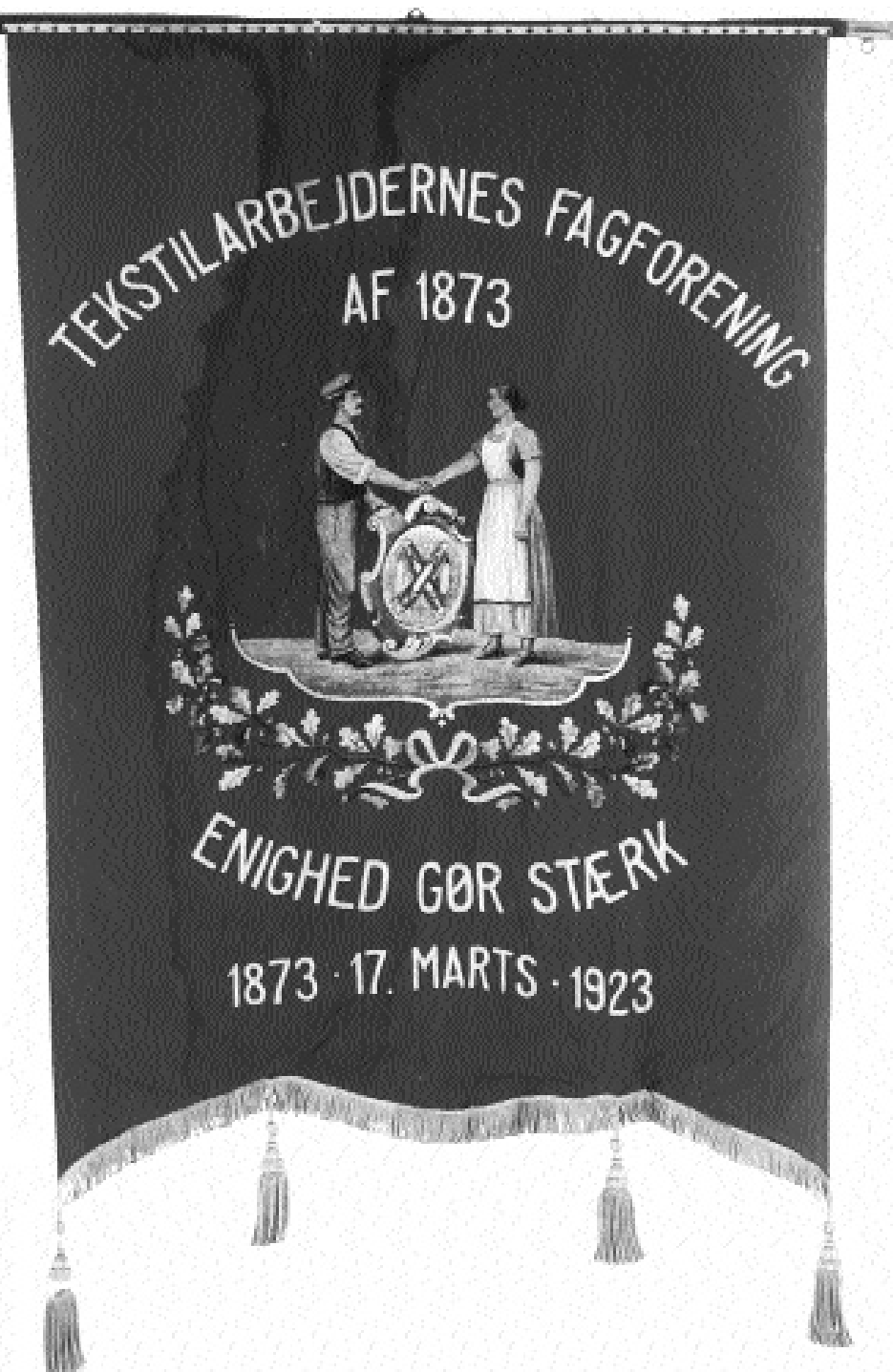
egen fagforening, udenfor Tekstilarbejderforbundet. Denne splittelse bestod helt frem til 1897, hvor kvindefagforeningen blev nedlagt og medlemmerne optaget i den københavnske afdeling af forbundet.²⁴ Hertil kom at strejken efterlod det nystiftede forbund med en betragtelig gæld.

“Kvindestrejken” på Rubens som den blev døbt efterfølgende var nok den mest spektakulære af de spontane strejker i 1880’erne og begyndelsen af 90’erne, men den var langt fra den eneste. At man startede med at nedlægge arbejdet, og først derefter gik i gang med at samle støtte, formulere kravene, o.s.v., var tværtimod det almindelige.²⁵

“Planmæssig lønkamp”

Som eksemplet viser, var erfaringerne med de spontane strejker ikke entydigt positive. Ifølge Georg Nørregaard fandt der i alt 19 konflikter sted indenfor tekstilindustrien i perioden 1885-95.²⁶ Her overfor omtaler J.J. Møller i sin jubilæumsbog kun 6 konflikter fra samme periode.²⁷ Forskellen kan muligvis forklares med at en del af de konflikter som Nørregaard konstaterede har været af så kortvarig karakter, at fagforeningen slet ikke nåede at blive indblandet. Af den første officielle konfliktstatistik, som omfatter året 1897, fremgår det således at der ved under halvdelen af de samlede antal strejker i industri og håndværk dette år blev udbetalt strejkeunderstøttelse.²⁸ Det er formodentlig også i dette lys man skal vurdere Nørregaards opgørelse af at ud af det samlede antal strejker på arbejdsmarkedet 1885-95 endte ca. 83% med hel eller delvis sejr til arbejdersiden, hvilket overført til tekstilarbejderne skulle betyde at 16 af de 19 konflikter blev ført med i hvert fald delvis succes.²⁹

Omvendt er det påfaldende, at af de 6 konflikter som J.J. Møller vælger at fremhæve, endte de 5 med helt eller delvis nederlag. Nu var J.J. Møller ganske vist langt fra nogen uhildet iagttagere: hans fremstilling er netop anlagt som en retrospektiv beretning om hvordan forbundet, med ham selv som hovedaktøren, udvikler sig frem imod en egentlig fag-

Fanen er et vigtigt samlingsmærke for fagbevægelsens medlemmer. Motiverne viser ofte faget eller arbejdet, og symboler for solidaritet og sammenhold. På denne fane fra 1923 fra Tekstilarbejdernes fagforening i København giver en mand og en kvinde hinanden hånden. Et symbol på at tekstilarbejderne trods kønskonflikter havde valgt at stå sammen. For som der står "Enighed gør stærk". (Arbejderbevægelsens bibliotek arkiv)

lig strategi, hvor strejkevåbnet dels anvendes på en langt mere planlagt måde, dels får en mere underordnet placering. Det er i det lys man skal se hans fokusering på nederlagene i denne tidlige periode.

Alligevel tegner der sig konturerne af en erfaring af, at de spontane strejker kunne føres med succes hvis arbejdskøberne gav hurtigt efter – hvilket vel især var sandsynlig i en højkonjunktur.³⁰ Mens det omvendt var svært at føre sådanne dårligt forberedte aktioner til succes, hvis arbejdskøberne havde vilje og ressourcer til at stå imod i længere tid, herunder til at værgе skruibrækkere.

I løbet af 1890'erne sker der da også en gradvis opstramning af strejkens praksis. I 1892 blev det på et delegeretmøde i forbundet besluttet dels at oprette en fælles strejkefond, dels at indføre en regel om at 9/10 af arbejderne skulle deltage for at en strejke kunne anerkendes som støtteberettiget. Og i 1896 vedtager forbundets hovedbestyrelse for så vidt vides første gang at nægte en afdeling ret til at nedlægge arbejdet, med den begrundelse at man ikke mente afdelingen var stærk nok til at holde skruibrækkere ude fra den pågældende arbejdsplads.³¹

Opstramningerne må anses for at være en reaktion på den kollektive erfaring med de spontane strejker i slutningen af 80'erne og begyndelsen af 90'erne.

Sideløbende med denne opstramning tager man de første skridt til udviklingen af en egentlig faglig strategi, i form af bestræbelser på at opnå priskuranter, d.v.s. skriftlige aftaler med arbejdskøberne om lønnens størrelse. Priskuranterne var naturligvis først og fremmest et redskab i lønkampen. Men de havde også et mere langsigtet perspektiv: under indtryk af det liberalistiske opsving efter næringsfrihedens indførelse og laugstvangens ophævelse, var der hos mange arbejdskøbere en stærk ideologisk begrundet modstand mod enhver begrænsning i deres ret til ensidigt at fastlægge lønningerne alene ud fra hensynet til udbud og efterspørgsel. Omvendt var det for arbejdssiden en anstødssten, at den løn som man havde tilkæmpet sig i gode tider eller

måske gennem en kostbar strejke, uden videre kunne reduceres når styrkeforholdet ændrede sig.³² Det var to principper der stod overfor hinanden: mens fagforeningerne ønskede kollektive aftaler, ville arbejdskøberne af ideologiske grunde kun indgå individuelle aftaler. Priskuranter var således også et middel til at få arbejdskøberne til at anerkende fagforeningen som forhandlingspart i spørgsmål om løn og arbejdsforhold, og som sådan en kim til det kollektive aftalesystem.

Allerede i 1889 havde Odense-afdelingen argumenteret for at man tog fat på at systematisere kravet om priskuranter. Det skulle bl.a. ske ved at forretningsføreren fik i opdrag at udarbejde et forslag til ensartet priskurant til næste kongres, på baggrund af materiale fra afdelingerne. Det ses dog ikke at være sket. Til gengæld gik Odense afdeling i 1894 selv i gang med at udarbejde et forslag til priskurant som skulle forelægges alle byens fabrikker. Selv om det ikke lykkedes umiddelbart at få gennemført en fælles priskurant for hele byen vandt ideen genklang i forbundet, og på forslag af Horsens og Grenaa afdelinger vedtog man på kongressen i 1895 at gøre indførelse af priskuranter på alle fabrikker til en mærkesag.³³

Arbejdet med at få gennemført priskuranter betød også at de følgende år blev præget af stærk aktivitet. Mens der i perioden 1885-1895 ifølge Nørregaard som nævnt havde været 19 konflikter i alt i tekstilindustrien, var der 7 i 1896, 6 i 1897 og hele 10 i 1898.³⁴ Da strategien tilsyneladende var at man så vidt muligt skulle stille krav i een by ad gangen, for at de øvrige byer kunne støtte i tilfælde af konflikt, stillede denne stigende aktivitet objektivt set krav om større central koordinering. På kongressen i 1898 udkrystalliserede dette sig i en diskussion om nødvendigheden af en mere "planmæssig lønkamp". Forretningsfører Møller lagde op til diskussionen ved at hævde, at "hvor alt forud var lagt tilrette, opnaedes der som Regel mere, end naar der planløst opstod en Strejke uden Forberedelse".³⁵

Han fik støtte af en delegeret fra Horsens

afdeling, som desuden fremhævede at efter at arbejdskøbersiden også var begyndt at organisere sig, kunne man ikke forvente kun at få med den enkelte fabrikant at gøre, når der skulle rejses lønkrav.

Overenskomst

I 1896-98 sker der to begivenheder, som skulle vise sig at give centraliseringen internt i forbundet et kraftigt skub fremad. For det første beslutter man i 1896 at ansætte J.J. Møller som forretningsfører på fuld tid. Den umiddelbare anledning var at Møller var blevet fyret fra sit ordinære job. Men beslutningen må ses som en reaktion på det stigende behov for koordinering af aktiviteterne. Møllers job bestod for en stor del i at rejse rundt til afdelingerne og bl.a. deltage i forhandlinger med arbejdskøberne. Herved oparbejdede han en form for ekspertise, som han bl.a. også anvendte til at fraråde medlemmerne at gå i konflikt, når han mente at deres krav var urealistiske.³⁶

Det skete imidlertid også at Møller forregnede sig. Det kom tragisk til udtryk ved en strejke på Brdr. Werners tekstilfabrik i Silkeborg 1896-97. Efter at denne strejke, som skulle have været løftestang for indførelsen af pris-kuranter i byen, var løbet resultatløst i et par måneder, kom det på initiativ af den lokale Fællesorganisation til mægling ved bl.a. Peter Sabro. Mæglingsforslaget vedtages lokalt, men forbundet nægtede at anerkende forliget, og strejken fortsatte.³⁷ Snart begynder den lokale støtte at ebbe ud, og Tekstilarbejderforbundet havde svært ved alene at understøtte de strejkende. I januar '97 måtte Møller skrive til strejkeudvalgets formand for at spørge om man kan klare sig med mindre støtte. Strejkformanden svarer: "...med Hensyn til at Du skriver om at Forbundet ikke kan blive ved med at Understøtte De strejkende saa skal vi kuns tillade os at udtale at saa anser vi det for bedre at Forbundet havde ladet de strejkende modtage det Tilbud som Dhr Sabro og Rasmussen fik tilvejebragt istedetfor her midt i Vinterens Hjerte at lade os forstaa, at nu kan

Forbundet ikke mere, endskønt at Du selv paa De strejkendes Møder har udtalt det modsatte".³⁸

Brevene fra strejkeledelsen til Møller afspejler at situation bliver stadig mere uholdbar, og strejken ender da også med nederlag og splittelse af afdelingen. I denne situation er det altså forbundsledelsen, personificeret ved J.J. Møller, som fører en mere radikal linie end den lokale afdeling. Årsagen er muligvis at strejken bliver en brik i den aktuelle kompetencediskussion mellem fællesorganisationerne og forbundene. Men den viser også at det ikke var principielt fremmed for Møller og forbundsledelsen at optræde militant, så fremt man fandt det formålstjenligt.

Den anden begivenhed som fremmer centraliseringen, er indgåelsen af den første landsoverenskomst for tekstilindustrien i 1898. Forslaget om landsoverenskomst kommer fra arbejdskøbersiden. Men det er en reaktion på et initiativ fra arbejdernes side: i løbet af vinteren 1897-98 havde Vævernes Fagforening i København udarbejdet et forslag til fælles priskurant for alle byens væverier. Lønningerne i København var på det tidspunkt lavere end i provinsen, og i lyset af de gunstige konjunkturer skulle "den planmæssige lønbevægelse" som havde givet resultat i provinsen altså nu afprøves i hovedstaden. Stillet overfor dette initiativ besluttede de københavnske arbejdskøbere sig til at tilslutte sig Tekstilfabrikantforeningen, hvis medlemskreds hidtil havde været koncentreret i Vejle og Odense. Arbejdskøbernes strategi var tilsyneladende at opnå en centraliseret kontrol med løndannelsen, idet man kun ville indgå i forhandlinger så fremt disse omfattede landet som helhed.³⁹

Tekstilarbejderforbundet gik noget tøvende ind i forhandlingerne, bl.a. fordi man frygtede at medvirke til en styrkelse af organiseringen på arbejdskøbersiden. Efter nogen diskussion kom forhandlingerne dog i gang, og resultatet blev altså den første landsoverenskomst. Overenskomsten var opbygget som en overbygning over de eksisterende lokale priskuranter. Denne første overenskomst er ret kortfattet, sammenlignet med de senere. Men det

principielt vigtige er at en række forhold som var af stor betydning i den enkelte tekstilarbejders dagligdag, nu for første gang var løftet ud af de lokale forhandlinger og gjort til en sag imellem hovedorganisationerne. Det gjaldt f.eks. bestemmelser for hvornår der skal arbejdes på timeløn frem for på akkord, procedurer for fastsættelse af akkordlønnen for nye typer af varer, hvor mange væve den enkelte væver må passe, o.s.v.⁴⁰

Overenskomsten indeholdt også bestemmelser, som peger frem imod de principper som senere blev lagt til grund for septemberforliget. En bestemmelse om fabrikantens ret til at afskedige medarbejdere som overtræder fabrikkens ordensreglement, kan ses som om stadfæstelse af arbejdsarbejdernes ret til at lede og fordele arbejdet. Omvendt kan en bestemmelse om arbejderens ret til at klage over akkordfastsættelsen via sin fagforening ses som den første spæde spire til tillidsmandssystemet – ligesom overenskomsten jo i sig selv er en de facto anerkendelse af arbejderens ret til at føre kollektive forhandlinger.

Med landsoverenskomsten i 1898 er grunden lagt for de industrielle relationer i tekstilindustrien. Naturligvis sker der en videre udvikling efter 1898, f.eks. med udviklingen af det fagretslige system og med statens stadig stærkere involvering i de industrielle relationer.

Flervævesystemet

I denne sammenhæng skal jeg imidlertid indskrænke mig til kort at skitsere en enkelt problemstilling med relation til overenskomstsyste-
met. Det drejer sig om spørgsmålet om flervævesystemet. Kort fortalt er problemstillingen den, at den teknologiske udvikling fra omkring 1900 gjorde det muligt for især bomuldsvæverne at passe stadigt flere væve. Under flervævesystemet blev væveren lønnet med akkord for hver væv som hun passede, men dog således at der blev trukket en pro-
centsats af den samlede akkord, f.eks. 16 2/3 % ved vævning ved 3 væve og 20 % ved 4 væve.

I begyndelsen så tekstilarbejderne med stor skepsis på flervævesystemet. Da man på August Neuberts fabrik i 1903 forsøgte at udvide et eksisterende flervævesystem til flere områder af produktionen, vedtog fabrikkens arbejdere følgende resolution:

“1) Da dette at væve alle mulige Varer paa 3 eller 4 Væve (med Procentfradrag) maa anses for at være noget, som kun yderst faa i Længden kan udholde, og 2) da man ikke kan indse, at Konkurrencen med Udlandet for Tiden fordrer dette, og 3) da en stor Mængde af Fagets Arbejdere derved vil blive brødløse, kan man af disse Grunde ikke gaa med hertil. De forsamlede Arbejdere tilsiger derfor Fagforeningen deres kraftigste Støtte saavel ved at agitere for Tilslutning som ved solidarisk Op-
træden i Tilfælde af Konflikt angaaende dette Spørgsmaal.”⁴¹

En forhandling mellem forbundet og Fabrikantforeningen løste ikke striden. Neubert opgav da systemet indtil tariffens udløb, men bemærkede at “man skulde nok erindre Fagforeningens Optræden, naar der næste Gang skulde forhandles”.⁴² Næste gang var ved overenskomstfor handlingerne i 1905, som resulterede i den mest omfattende konflikt i forbundets historie, med flervævesystemet som et af hovedstridspunkterne.

Forud var dog gået en ret intensiv debat i forbundets fagblad, som afslørede stor skepsis m.h.t. mulighederne for helt at forhindre flervævesystemet. Diskussionen drejede sig i realiteten om hvilke betingelser man skulle og kunne stille for dets indførelse.⁴³ Resultatet i 1905 blev da også, at der blev indført mere detaljerede regler for brugen af flervævesystemet i overenskomsten. Detaljeringsgraden voksede yderligere ved de næste overenskomster. Mens det i 1902-overenskomsten blot blev konstateret at „Enhver Væver skal have Lov til at passe saa mange Væve, han kan, naar dette forlanges af Fabrikanten“ var afsnittet om flervævesystemer i 1911-overenskomsten svulmet op til 2 1/2 side. Der var bl.a. anført præcist hvilke typer varer der måt-

te væves under hvilke flervævesystemer, og hvilke maskiner og kvaliteter af garn der måtte anvendes.⁴⁴

Når overenskomstreguleringen af flervævesystemet kan betragtes som en form for solidaritet, så skyldes det ikke mindst at der blandt tekstilarbejderne selv var delvist modstridende interesser i forhold til systemet. Det skyldes den enkle kendsgerning, at uanset procentfradragene så var der for de særligt dygtige vævere en mulighed for at hæve akkordlønnen betydeligt. Således viser en opgørelse over lønningerne på Grenaa Damvæveri i 1915, at enkelte erfarne vævere som passer 4 væve hver er i stand til at holde en akkord der ligger ca. 50% over gennemsnittet.⁴⁵ Med overenskomstreguleringen var der fastlagt en balance mellem den enkeltes interesse i at tjene mest muligt, og den kollektive interesse i at begrænse den indbyrdes konkurrence og andre negative følger af flervævesystemet, sådan som de blev fremhævet i den ovenfor citerede resolution. Uanset om denne balance blev fastlagt lokalt og uformelt, f.eks. gennem normer i det enkelte arbejdskollektiv, eller centralt og formelt gennem overenskomsten, ville resultatet naturligvis i sidste ende være afgjort af styrkeforholdet mellem arbejdere og arbejdskøbere, så længe sidstnævnte havde interesser i systemets udvidelse. Men ved at hæve reguleringen ud af den lokale kontekst og gøre den til et overenskomstspørgsmål, kunne man sætte hele forbundets styrke bag, og dermed formodentlig forhandle ud fra et bedre styrkeforhold end det der fandtes på mange lokale arbejdspladser.

At man lokalt var mere tilbøjelig til at bøje af i forhold til flervævesystemet er der flere eksempler på. Så sent som i 1935 blev der på forbundskongressen rejst kritik af Helsingør afdeling, som igennem længere tid havde set igennem fingre med at overenskomstens begrænsninger på 2-vævesystemet ikke blev overholdt på Hellebæk Klædefabrik. Den lokale formand forsvarede sig med at man ikke kunne pålægge medlemmerne begrænsninger som gav en lavere akkordfortjeneste.⁴⁶

Kvindelig og mandlig arbejdskultur

Forskellige interesser hos arbejdere med forskellige personlige erfaringer var altså en potentiel kilde til intern konflikt, som solidariteten måtte tage højde for og forsøge at bygge bro over.

Men der kunne også være forskellige erfaringer og interesser mellem større grupper af arbejdere. Et oplagt eksempel er imellem de to køn.

I sin bog om arbejderkulturen i den svenske tekstilby Norköping skriver Björn Horgby:

“Kvinnornas lösare anknytning till arbetsmarknaden befordrade ett kort, kollektivt, socialt planeringsperspektiv. I fackföreningarna tillhörde de et konjunkturmedlemmarne. Däremot hade de oftast ett längre, individuellt, socialt planeringsperspektiv än männen. Kvinnorna fick ta huvudansvaret för sexuella relationer och måste planera inför alla tänkbara konsekvenser. Som männen kunde de aldrig fly från familjen utan måste ta ansvar för hem och barn”.⁴⁷

Hvordan passer denne beskrivelse på den danske tekstilindustri? Som nævnt tidligere havde den faglige organisering i tekstilindustrien sit oprindelige udspring i det helt mandsdominere håndværk, mens tekstilarbejderne ved genembruddet i 90'erne altovervejende var til lærte, og for godt halvdelens vedkommende kvinder. De første mere detaljerede opgørelser over kønsarbejdsdelingen stammer fra 1906, og viser at ca. 56 procent af tekstilarbejderne var kvinder. Andelen af kvinder var mindst indenfor klædevæveriet, hvor de udgjorde lidt mindre end halvdel. Derimod var kvinderne helt dominerende på de store bomuldsspindere, hvor de udgjorde ca. 80 procent. Det var også her arbejdsdelingen var skarpest: kvinderne betjente karte, spinde og spolemaskinerne, mens mændene udførte forskellige hjælpefunktioner. I modsætning hertil var vævearbejdspladserne i både bomulds- og klædeindustrien fordelt relativt ligeligt mellem kønne.⁴⁸

Kvinderne var fra begyndelsen langt svagere organiseret end mændene. I 1897 var ca. 25 procent af mændene og ca. 10 procent af kvinderne organiserede. Først i løbet af tyverne nærmer de to køns organisationsprocent sig hinanden på et niveau omkring 80-85 procent.⁴⁹

Når man ser nærmere på den mandlige og kvindelige arbejdskrafts sammensætning er der to forhold der springer i øjnene. For det første var 60 procent af mændene i spinderierne og væverierne i 1906 gifte, mens det samme kun var tilfælde for 40% af kvinderne. Derimod var aldersprofilen for de to køn ret ensartet: ca. 25 procent var under 23 år, godt 70 procent var mellem 23 og 60 år, og kun et par procent var over 60 år. Der var dog en tydelig variation imellem brancherne: i de store bomuldsspinderier var 41% af kvinderne under 23 år og 73% var ugifte⁵⁰ — det var ikke uden grund, at kvinderne i bomuldsspinderierne blev omtalt som „spinderitøser“.⁵¹

Særligt i begyndelsen af perioden rekrutterede de store bomuldsspinderier i provinsen unge kvinder fra landet. Selv om lønnen og arbejdsforholdene i spinderierne objektivt set var usle, så repræsenterede det dog et fremskridt i forhold til en opvækst under ofte ekstremt fattige kår i et landarbejderhjem. I flere tekstilarbejderindringer kan man finde belæg for at livet som lønarbejder i byen, med egen beskeden bolig, subjektivt følte friere og rigere end livet som tyende på landet — eller for den sags skyld som tjenestepige i byen. For disse unge kvinder var jobbet som „spinderitøs“ et trin på vejen mod frigørelse. Jobbet i tekstilindustrien var ikke nødvendigvis tænkt som noget permanent, men som en mulighed for at forsørge sig selv indtil man stiftede familie.⁵²

For de ældre kvinder, som havde stiftet familie, var arbejdslivets erfaringer også andre end mændenes. Det skyldes naturligvis at de, uanset om de var gift eller eneforsørgere, med den tids familienormer stod som eneansvarlige for børnepasning og husførelse.

Henriette Hansen fik efter at have været ude af faget som husmor i nogle år i 1909 ar-

bejde på en unavngiven fabrik på Frederiksberg, som efter beskrivelsen dog sandsynligvis var Nordisk Tekstil, det tidlige Rubens Dampvæveri. Henriette Hansen vidste at virksomheden havde ry for lave lønninger. Hun fortæller:

“...min Fortjeneste var der (...) ikke noget i Vejen med, men Sagen var den at der var et stort Varmeskab, hvor Folk kunde stille deres Kaffeflasker til varme men det var jo overvejende Kvinder med Børn og gifte Kvinder, og de kogte baade Kaal og Ærter og al mulig andet i dette Varmeskab og det skulle de jo gaa og passe og naar de samledes der blev de jo ogsaa mange Gange til en lille Sladder og det gik jo ud over Ugelønnen vi Arbejdede jo paa Akkord. Der var ogsaa et grimt Mulksystem for at komme for sent, en Del boede jo i Nærheden og de løb jo hjem baade til Frokost og Middag og saa til Børnene eller sendte dem i Skole og de kunde jo nemt komme for sent 3 Gange om Dagen og det talte jo ogsaa fra, men det blev vi da fri for efterhaanden som vi blev bedre organiseret og Fagforeningen fik mere Magt”.⁵³

Det er efter min mening lidt skævt at tale om at kvinderne havde en løsere tilknytning til arbejdsmarkedet end mændene. Jeg har ikke haft mulighed for at lave en kvantitativ analyse af forskelle på mænds og kvinders tilknytning til arbejdsmarkedet i tekstilindustrien, men har i stedet gennemlæst 29 tekstilarbejderindringer i Nationalmuseets Industri-, Haandværker- og Arbejderindringer — fordelt på 19 mænd og 8 kvinder.⁵⁴ I de yngre år, hvor forsørgerforpligtelserne var små, var det tilsyneladende almindeligt for både kvinder og mænd at afprøve forskellige arbejdspladser. Dog har jeg kun blandt mændene fundet eksempler på personer, som helt fra deres debut i tekstilindustrien arbejdede målrettet på at opnå mellemløst eller lederstillinger. Efter at man har stiftet familie virker det umiddelbart som om mændene i højere grad søger at holde fast i samme arbejdsplads. Kvinderne forlader ofte arbejdsmarkedet i forbindelse med børne-

fødsler. Men samtidig forsøger de måske at kompensere for indtægtstab med andre typer af arbejde, som bedre kan kombineres med børnepasning, eller de forsøger ret hurtigt at finde en løsning på børnepasningen, så de kan komme tilbage til industriarbejde.

Det var uden tvivl lige så nødvendigt for kvinderne, hvad enten de var gift eller enlige, som for mændene at skaffe en form for indtægt. Men kvinderne havde tydeligvis andre betingelser for tilknytning til arbejdsmarkedet, og måtte følge delvist andre strategier end mændene.

Henriette Hansen giver med sin fortælling et indblik i en sådan strategi, som sikkert har været typisk, nemlig at forsøge at skabe sig så meget frirum i arbejdslivet at der også blev plads til en nødtørftig børnepasning. For arbejdskøberne måtte en sådan strategi fremstå som manglende arbejdsdisciplin, der skulle bekæmpes med mulkt og reglementer.

Men også for arbejderbevægelsen måtte en sådan strategi fremstå som tvivlsom. Den faglige organisering var udtryk for en form for langsigtet perspektiv på tilværelsen. Et perspektiv der, som jeg har gjort mere udførligt rede for andetsteds,⁵⁵ ikke kun kom til udtryk på det kollektive plan, men også på det individuelle. I takt med den voksende organiseringsgrad udbredtes idealet om en respektabel livsførelse, som for arbejdskulturens vedkommende bl.a. indebar at man mødte til tiden og arbejdede disciplineret. De to niveauer var knyttet sammen på den måde, at en veludført arbejdsindsats blev set som grundlaget for at kunne kræve sin ret, både personligt og som klasse. Ideologisk kom dette til udtryk allerede i Socialdemokratiets første partiprogram, Gimle-programmet, som blev indledt med ordene: "Arbejdet er Kilden til al Rigdom og Kultur".⁵⁶

Den kombination af personlig livsform og kollektiv strategi som arbejderbevægelsen stod for, appellerede formodentlig ikke i første omgang til de kvindelige arbejdere i samme grad som til de mandlige. Det var ikke det samme som at kvinderne ikke var interesserede i at forsvare eller forbedre deres ar-

bejdsforhold. Det viser "kvindestrejken" i 1886 og talrigere andre konflikter, hvor kvindelige arbejdere var aktivt involverede. Men meget tyder på at de involverede sig i konkrete konflikter, men ikke nødvendigvis fandt det attraktivt at være kontinuerligt organiserede. Faktisk var der da også i begyndelsen af perioden eksempler på mandlige medlemmer der ikke mente at det var nødvendigt at kvinderne var medlemmer – det måtte være nok når deres mand, som repræsentant for familien, var medlem. Hvordan man fra forbundets ledelse så på i hvert fald nogle af de kvindelige medlemmer får man et indtryk af i en artikel i fagbladet i 1906. Her beretter forretningsfører J.J. Møller under overskriften "En "Vrang"-Strejke" om en konflikt på De danske bomuldsspinderier i Vejle, hvor de kvindelige arbejdere havde nedlagt arbejdet i strid med overenskomsten, og var blevet idømt en bod. J.J. Møller fremhæver strejken som et eksempel på "at det er galt naar Arbejderne handler paa en saadan Maade, at Forbundet ikke fuldt ud kan staa paa deres Side (...) Arbejderne bør ikke lade sig fravriste deres Ret, men der maa være Disciplin i Rækkerne, og ingen maa handle paa egen Haand". Man forstår dog på forretningsføreren at det har været en medvirkende årsag til konfliktens uheldige forløb, at de pågældende medlemmer var „varmbloedige unge Kvinder, der hurtigt kan komme i Ekstase, og lige saa hurtigt udfører en tagen Beslutning".⁵⁷

Efterhånden kom kvinderne dog med, som det fremgår af de ovennævnte tal. Det kan tolkes som udtryk for at den mandlige arbejdskultur efterhånden vandt hegemoni på bekostning af den kvindelige, efterhånden som den langsigtede strategi faktisk viste sig at føre til resultatet. Samtidig var det dog nok også et resultat af at forbundet efterhånden fik luget de mest patriarkalske synspunkter ud. I hvert fald fra omkring første verdenskrig var det forbundets krav at mænd og kvinder skulle have samme løn for samme arbejde.

Kravet om ligeløn kunne dog også ses som en taktisk indrømmelse fra mændenes side. I 1919 gav et mandligt medlem i fagbladet ud-

tryk for, at når kvindernes løn skal hæves til det samme som mændene, så er det for at det ikke længere skal kunne betale sig for arbejdskøberne at ansætte kvinder frem for mænd. Målet var at få kvinderne helt ud af fabrikkerne: „Samfundet er nemlig ikke tjent med, at vore Hjem og Børn forsømmes, fordi Mandens Løn er for lille; da maa vi sørge for at faa Lønnen hævet, saa vi kan eksistere med vor Familie, og dermed maa Kvinderne selvfølgelig ogsaa hjælpe os“. Dette fik et kvindeligt medlem til i et følgende nummer at spørge, om mændene i givet fald også ville påtage sig forsørgelsen af de ugifte kvinder.⁵⁸ På trods af at der i hele perioden også var markante kvindelige profiler blandt forbundets tillidsfolk, vedblev ledelsen da også at være domineret af mænd.

Den moderne solidaritet

Efter således at have set på nogle af de erfaringer, der drev den strategiske og organisatoriske udvikling fremad indenfor Tekstilarbejderforbundet, vil jeg vende tilbage til spørgsmålet om hvor vidt denne udvikling kan karakteriseres som en modernisering.

Et væsentligt karaktertræk ved den moderne samfundstype er tidens og rummets adskillelse. Selv om der i før-moderne samfund også fandtes mekanismer til f.eks. måling af tid, så er det først i det moderne samfund at et abstrakt tidsbegreb, løsrevet fra f.eks. naturens gang, bliver udbredt. Det samme gælder rummet. Og adskillelsen af tid og rum gør det muligt at rekombinere de to på nye, abstrakte måder, som afspejler det rationelle samfunds behov.⁵⁹

Den industrielle produktionsform hviler, som omtalt indledningsvis, på en sådan abstrakt rekombinering af tid og rum. Råvarer, halvfabrikata og arbejdskraft behøver i udgangspunktet ikke at befinde sig i samme rum til samme tid, men kan bringes sammen via markedet ud fra økonomisk og teknisk kalkyler. Indadtil præges industriarbejdet af en tilsvarende rekombination, som er gjort muligt af en udviklet arbejdsdeling og standardise-

ring. Det færdige produkt kan bestå af delelementer som er fremstillet på mange forskellige steder og tidspunkter.

For at denne rekombinering af tid og rum skal være mulig, må arbejdet imidlertid være underlagt en præcis tidslig og rumlig styring. Det må være underlagt en "tidsøkonomi", baseret på faste arbejdstider, stempelure, akkord, o.s.v. E.P. Thompson har givet den klassiske, omend ikke uimodsagte fremstilling af hvordan industrialiseringen fører til at en lineær tidsskala, struktureret af tidsmålere, afløser en opgaveorienteret tidsopfattelse.⁶⁰ Den industrielle produktionsmåde ligger endvidere til grund for det moderne samfunds opdeling af dagen i arbejdstid og fritid.⁶¹

Muligheden for at adskille og rekombinere tid og rum, som altså er det der grundlæggende adskiller industriarbejdet fra tidligere former for arbejde, er ikke bare i sig selv et væsenstræk ved det moderne samfund. Det er grundlaget for en anden af modernitetens karakteristika, nemlig udlejringen af de sociale relationer. Udlejring (eng.: disembedding) er et begreb som er introduceret af Anthony Giddens som betegnelse for det fænomen, at sociale relationer løftes ud af deres lokale kontekst, og restruktureres på tværs af tid og rum.⁶²

Den udvikling af de industrielle relationer som jeg har beskrevet i det foregående, kan netop anskues som udtryk for en sådan udlejring. Her er der jo tale om at sociale modsætninger mellem arbejdskøbere og arbejdere, som i periodens begyndelse alene blev udkæmpet gennem spontane konflikter, i stigende udstrækning løftes ud af den lokale kontekst, og reguleres gennem aftaler og formaliserede procedurer, som rækker over en længere tidsperiode.

Udlejringen kommer generelt til udtryk i form af ekspertsystemer, d.v.s. tekniske eller professionelle systemer som organiserer store områder af de sociale eller materielle omgivelser vi lever i. Det moderne samfund har voldsomt udvidet vore muligheder for at interagere socialt, bl.a. gennem transport- og kommunikationsmidler. Men samtidig er det mo-

derne samfund så socialt og teknisk kompliceret, at vi ikke kan benytte os af disse muligheder uden samtidig at betjene os af ekspertsystemer.

Det kollektive aftalesystem – der jo ikke blot består af de konkrete overenskomster, men også af forhandlingerne om dem og administrationen af dem⁶³ – kan efter min mening anskues som et sådant ekspertsystem. Det er således tydeligt hvordan overenskomsterne bliver mere og mere omfattende, tekniske og detaljerede. Her skal blot citeres nogle enkelte afsnit fra de ovenfor omtalte bestemmelser vedrørende flervævesystemer i 1911-overenskomsten: “Vævene bør være af en eller anden for Flervævesystemet passende konstruktion. Man maa saaledes ikke anvende Faldkassevæve dertil; Springrevolvervæve maa mindst gaa med 170 Slag i Minuttet og ikke anvendes til Springmønstre (...) Ved 3-Væve-Systemet maa ikke anvendes grovere Garn end Nr. 8 og dette kun paa en af de 3 Væve. Ved 4-Væve-Systemet maa ikke anvendes grovere Garn end Nr. 10, og dette kun paa en af de 4 væve. Imiteret Vigogne-Cops udover en Tykkelse paa 9/10 saksisk maa ikke anvendes ved Flervævesystemet. Waste og Condensor Cops maa ikke anvendes, naar der væves paa 3 eller 4 væve. (...) Endvidere kan paa 3- og 4- Væve-Systemet fremstilles: indtil 4 skafter incl.: Stribet og tærnet Bomuldstøj indtil 4 Skytter incl. (paa Revolvervæve) – Checks, Blusetøj, Regatta, Percales, Flonel, str. Frakkefoer, Støvlefoer, blaa Twill Diagonal (med hvid Kæde og farvet Skud), Zephyr (til Kæde Nr. 30 incl.).

6 skft.: II Tennisstof, med farvet og ufarvet Kæde, og farvet, ufarvet og meleret Skudgarn, 17/2100 Kædetr., 49/59 Skud, (12/16 Skudgarn.-Bomuld / 9/10 Skudgrn. saksisk).....”⁶⁴

Oprindeligt fandtes der lokalt en række forskellige metoder til beregning af akkordlønnen. I perioden fra den første landsoverenskomst og frem til første verdenskrig var der ofte hæftige tekniske diskussioner om forståelsen af de forskellige metoder, ikke blot mellem forbundet og arbejdskøberne, men også indbyrdes i forbundet. I forbindelse med

flere af overenskomstforhandlingerne viste det sig at lokale repræsentanter havde misforstået beregningsmetoderne, nogle gange med det resultat at man oplevede en uventet lønnedgang. Dette gav flere gange anledning til stridigheder. Efterhånden blev beregningsmetoderne dog mere og mere ensartede.

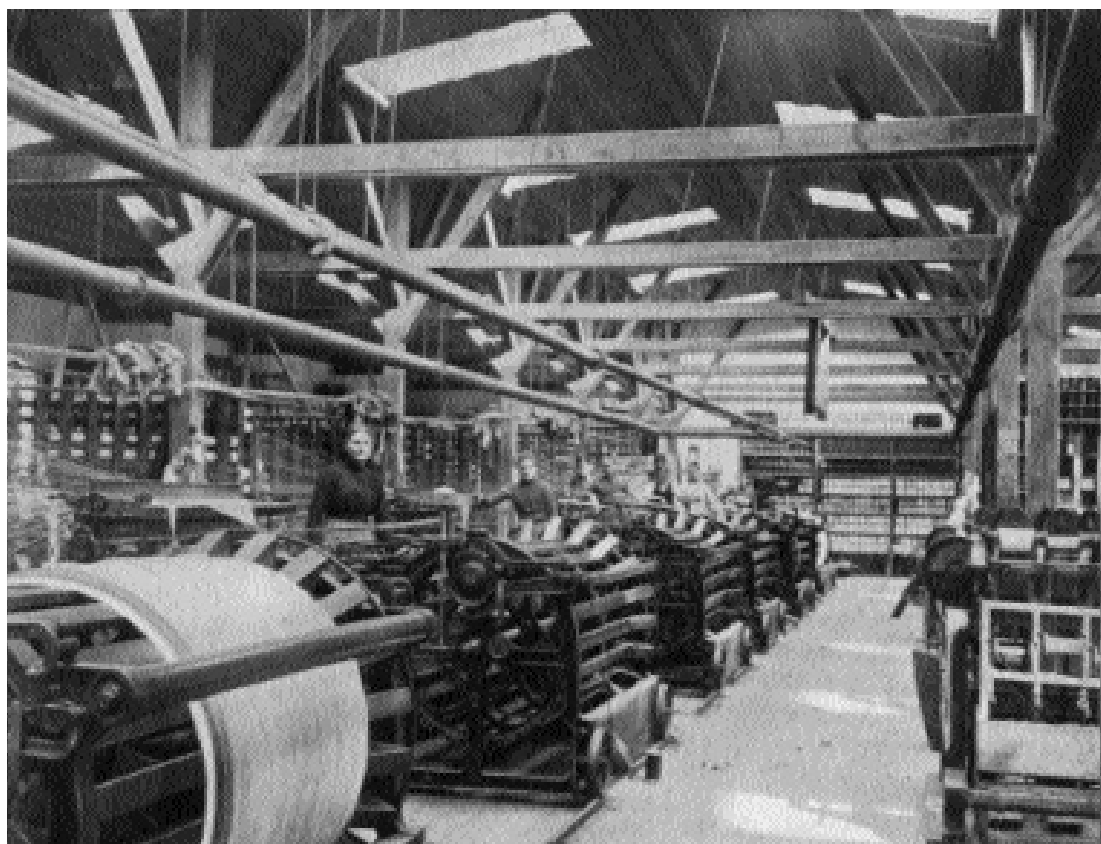
De lokale, for slet ikke at tale om de individuelle muligheder for at påvirke relationen mellem arbejde og kapital blev altså indskrænket til fordel for regulering gennem et ekspertsystem. Til gengæld blev tekstilarbejdernes indflydelse på deres arbejdssituation som kollektiv betragtet væsentligt forstærket. Når man læser de ovenfor citerede passager af overenskomsten falder det i øjnene, at arbejdskøbernes ledelsesret i hvert fald på dette område efterhånden er omgivet af ret så snævre grænser.

Centralisering

Som det ses var tekstilarbejderne, igennem deres forbund, aktivt medvirkende til at skabe de moderne industrielle relationer. Som følge heraf blev modsætningen mellem arbejde og kapital i stigende grad indlejret i ekspertsystemer, i form af overenskomster, forhandlingsregler, o.s.v. Det umiddelbare resultat var at tekstilarbejderne opnåede en institutionaliseret ret til indflydelse på deres løn og arbejdsforhold – en indflydelse som måtte have fremstået som en utopi i den liberalistiske periode umiddelbart efter laugstvangens ophævelse og de traditionelle relationers sammenbrud.

Men moderniseringen af de industrielle relationer havde også sin effekt indadtil i fagbevægelsen. Der blev opbygget procedurer, som lagde bånd på de spontane aktioner til fordel for den langsigtede strategi.

Retten til f.eks. at afgøre hvornår der måtte strejkes blev efterhånden centraliseret hos hovedbestyrelsen. Det samme gjaldt retten til at indgå overenskomster. På kongressen i 1910 blev det således besluttet, at afdelingerne hverken måtte påbegynde eller afslutte forhandlinger om lokale løntariffer, uden først at have fået forbundets godkendelse.⁶⁵

I kædeskærreriet i Crome og Goldsmidts klædevarerfabrik i Horsens blev garnet fra spolerne rullet op på tromler i den længde som det vævede klæde skulle være. Ca 1890 (ABAs billedarkiv)

I forbindelse med indgåelsen af landsoverenskomsterne opstod der flere gange alvorlige interne konflikter, når én eller flere afdelinger følte sig forfordelte. Således førte Odense afdeling flere gange an i kritikken af ledelsen, personificeret ved J.J. Møller. På kongressen i 1901 blev forretningsfører Møller, som aldrig tidligere havde mødt en modkandidat, genvalgt med så knebent flertal som 25-24 mod en kandidat fra Horsens afdeling.⁶⁶ Kritikken gik dog altid på den konkrete måde man havde ført forhandlinger på, ikke på det principielt rigtige i at indgå landsoverenskomst. Omvendt kom det som omtalt ovenfor i 1905 til en omfattende konflikt med arbejdskøberne i forbindelse med ovenkomstfornyelsen, som bl.a. medførte en kraftig styrkelse af det indre

sammenhold i forbundet.⁶⁷ På kongressen i 1906 vedtog de delegerede enstemmigt en resolution med bl.a. følgende ordlyd: "Kongressen udtaler sin Anerkendelse af Hovedbestyrelsens Ledelse af Forbundet siden sidste Kongres, derunder ganske særlig *dens Iværksættelse, Ledelse og Afslutning af den store Strejke*".⁶⁸

Det er en vigtig pointe, at såvel den faglige strategi som den interne centralisering ikke var udtryk for nogen "masterplan", men først og fremmest blev udviklet på basis af erfaringer.

De forskellige forslag til koordinering og centralisering af lønkampen blev, som det er vist ovenfor, fra begyndelsen ført frem af forbundets lokale afdelinger. Det ville også have

været underligt andet, for indtil anden halvdel af halvfemserne kan man vanskeligt tale om nogen central ledelse overhovedet. Først med fastansættelsen af forretningsføreren opstår begyndelsen til en professionaliseret ledelse.

Heller ikke landsoverenskomsten, som kan siges at markere den endelige overgang til de moderne relationer, var en planlagt udvikling. Det viser den noget rådvilde situation forbundet befandt sig i, da arbejdskøbersiden reagerede på “den planmæssige lønkamp” med et krav om landsoverenskomst.

Omvendt er jeg ikke enig med Jesper Due m.fl., som i *Den danske model* har fremsat den tese at den interne centralisering i fagbevægelsen så at sige blev påtvunget udefra, gennem arbejdskøbernes centraliseringsstræbelser.⁶⁹ De ovenfor citerede bemærkninger fra kongressen i 1898 og forløbet omkring den første landsoverenskomst kan ganske vist umiddelbart tolkes som en bekræftelse af denne tese. Men sagen er mere kompliceret end som så. Man kan for tekstilindustriens vedkommende faktisk med god ret argumentere for at arbejdskøbernes organisering er en reaktion på arbejderens organisering.

En af de arbejdskøbere der først tog initiativ til dannelsen af en organisation, var fabrikant Dessau fra Odense. Det skete i forlængelse af en lønkonflikt på hans egen fabrik i 1897, som endte med en fuldstændig sejr til arbejdersiden. I løbet af konflikten havde tekstilarbejderne fået støtte både lokalt, fra andre afdelinger og fra forbundet. Konflikten førte til at alle arbejdere hos Dessau meldte sig ind i fagforeningen.⁷⁰ Ifølge væver Rasmus Madsen som var aktiv i Odense afdeling, bl.a. som formand 1894-95, fik denne oplevelse Dessau til at rejse rundt i landet og besøge de andre tekstilfabrikker, for at agitere for dannelsen af en fabrikantforening.⁷¹ I begyndelsen gik det tilsyneladende trægt. Men gennembruddet kom året efter, da en række københavnske fabrikker meldte sig ind. Dette var, som ovenfor beskrevet, en direkte reaktion på Tekstilarbejderforbundets forsøg på at udvide “den planmæssige lønkamp” til København. I tekstilindustrien var

arbejdskøbersidens centralisering altså et svar på den stigende styrke som arbejdersiden havde opnået ved at organisere sig. Det samme kan i øvrigt siges om andre industrier, f.eks. jernindustrien.

Det får mig til at konkludere, at naturligvis var arbejdersidens organisationsformer præget af det modspil de fik fra arbejdskøbersiden. Og Due, Madsen og Jensen har utvivlsomt ret når de påpeger, at det fra slutningen af halvfemserne blev et strategisk mål for arbejdskøbersiden at få et så centraliseret forhandlingsforløb som muligt.⁷² Men den oprindelige og dybereliggende årsag til centraliseringen på arbejdersiden skal findes i selv det moderne arbejde.

Som sælger af varen arbejdskraft på det frie marked, er arbejderen umiddelbart i konkurrence med alle andre arbejdere. En måde at hæve prisen på sin individuelle arbejdskraft var at slutte sig sammen m.h.p. at begrænse konkurrencen. Så længe organiseringen var svag, var det en risikofyldt strategi for den enkelte. Men risikoen mindskedes, jo flere der tilsluttede sig organisationen. På et tidspunkt kan man forvente et gennembrud, når det for flere og flere bliver en reel erfaring at fordelene ved at organisere sig oversteg risikoen. Dette gennembrud skete for Tekstilarbejderforbundets vedkommende i 1896, som efter en ret afdæmpet vækst i de første ti år markerer indledningen til 5-6 år med eksplosiv vækst i medlemstallet.⁷³

Årsagerne til at formen for organisering blev et centraliseret forbund på nationalt plan – som fra 1898 desuden indgik i en national tværfaglig organisering i form af De Samvirkende Fagforbund – må søges i erfaringerne med den moderne industrikapitalisme. For det første kan man pege på at industrialiseringen gjorde en række problemstillinger fælles, på tværs af lokale forhold. Et oplagt eksempel er ny teknologi, som i en markedsbaseret økonomi hurtigt udbredes. Som det blev vist med flervævesystemet som eksempel ovenfor, er der for arbejdersiden fordele ved at gribe den slags udfordring an på forbundsplan. For det andet fører industrialiseringen til en udvikling

i transport og kommunikationsmidler, som får betydning for solidariteten. På den ene side får arbejdsarbejderne lettere ved at hverve skruebrækkere fra andre byer eller fra udlandet, på den anden side får arbejdersiden lettere ved at kommunikere over større afstande. Således udvikles der f.eks. efterhånden et formaliseret nordisk samarbejde mellem tekstilarbejderforbundene, som tager sin begyndelse i konkrete forsøg på at hindre import af skruebrækkere mellem landene.

Disse udviklingstendenser skabte et behov for en organisering som kunne operere effektivt på tværs af det lokale – d.v.s. indenfor hele nationalstaten, og med mulighed for at knytte internationale kontakter.

Tilbageblik

Med denne artikel har jeg givet et eksempel på at den faglige arbejderbevægelse øvede indflydelse på udviklingen af det moderne Danmark, allerede længe inden arbejderbevægelsen fik sit politiske gennembrud.

Set fra nutidens standpunkt kan man diskutere resultatet af denne indflydelse. På den ene side er det uomtvisteligt at løn og arbejdsforhold er blevet forbedret umådeligt siden 1871. Naturligvis er den materielle velstand i almindelighed vokset tilsvarende. Men sammenligner vi os med lande hvor fagbevægelsen har haft mindre formaliseret indflydelse på de industrielle relationer, må vi vel konstatere at arbejderklassen her ofte er relativt ringere stillet, også materielt. Den danske fagbevægelse har også haft held til at indhegne arbejdsarbejdernes ledelsesret, og til at undgå alt for alvorlig intern konkurrence.

På den anden side har udviklingen også haft en bagside. Arbejderbevægelsen opnåede aldrig det som var det oprindelige mål: magten over eget arbejde. Det danske demokrati stopper stadigvæk ved fabriksporten. Sideløbende med den stigende formaliserede indflydelse på centralt niveau, kan man iagttage et tab af konkret, lokal indflydelse. Arbejdet i industrien er i stigende grad blevet instrumentaliseret

og tømt for indhold – omend denne udvikling aldrig er blevet fuldstændig. Marx ord om at “alle vore opfindelser og fremskridt synes at føre til, at materielle kræfter får åndeligt liv, og at det menneskelige liv afstumpes til en materiel kraft” synes mere aktuelle end nogen sinde.

Alt dette er udtryk for den dobbelthed der findes i moderniteten som historisk fænomen: frigørelsen fra åndelig og materiel tvang går hånd i hånd med skabelsen af samfundsstrukturer der medfører nye former for tvang.

Man kan kun være enig med Anthony Giddens når han opfordrer til at tage forståelsen af denne modernitetens dobbelt-karakter op som en udfordring, frem for at forfalde til opgivende post-moderne attituder og påstande om at historien alligevel ikke fører nogen steder hen....⁷⁴

For fagbevægelsens vedkommende kan vi konstatere, at de historiske fremskridt indtil videre er opnået ved at søge kollektiv indflydelse, baseret på formaliserede aftaler og procedurer med modparten. Man kunne kalde modellen for institutionaliseret solidaritet – en solidaritet som er baseret på fælles klasseinteresser, men som kommer til udtryk i institutioner som er relevante i forhold til det moderne samfund.

Modsat mange andre mener jeg det har været en stor styrke for arbejderbevægelsen at solidariteten blev institutionaliseret. Når det fra tid til anden kritiseres at solidariteten er blevet abstrakt, må man omvendt spørge: hvordan skulle den være blevet andet? Hvordan skulle fagbevægelsen have kunnet klare sig med en solidaritet som var indskrænket til det lokale og partikulære i det moderne samfund? Og hvordan kunne solidariteten bringes til at række ud over det lokale og partikulære, uden igennem institutioner som er moderne, med alt hvad det indebærer?

Historien viser også, at ikke alene er kollektiviteten ikke nogen hindring for individualiteten – den er tværtimod dens forudsætning. I de senere år har der været fokuseret på en påstået stigende grad af interesseforskelle indenfor arbejderklassen, som angiveligt skulle

udhule grundlaget for den "gammeldags" solidaritet.⁷⁵ Jeg mener dette er en historisk misforståelse. Naturligvis skifter arbejderklassens interesser med den historiske udvikling. Men som nævnt ovenfor, så har arbejderklassen aldrig været fuldstændig homogen – havde den været det, havde den institutionaliserede solidaritet været overflødig. Den institutionaliserede solidaritet blev opbygget for at bygge bro over de mange forskellige interesser. Og som sådan betød den et enormt fremskridt for den enkeltes muligheder for at lade sin individualitet komme til udtryk. Alternativet til den institutionaliserede solidaritet er i det moderne samfund ikke en tilbagevende til førmoderne solidaritetsformer – som i øvrigt satte langt snævrere grænser for individualiteten – men en udfoldelse på rene markedsvilkår, med alt hvad det indebærer.

Udfordringen for nutidens fagbevægelse er ikke at afskaffe den institutionaliserede solidaritet, men at tilpasse dens former, mål og indhold til dagens udfordringer.

Noter

1. Vedr. Marx og det moderne se f.eks.: Berman, Marshall: *All that is solid melts into air – the experience of modernity*. London, 1987. Og Carlsen, Jørgen, m.fl.: *Karl Marx og den moderne verden*. København, 1984.
2. Marx, Karl: "Tale ved 'The Peoples's Papers's årsfest'". I: Marx, K. & F. Engels: *Udvalgte skrifter*. København, 1976. Bd. I, s. 351-52.
3. Marx, Karl: a.a., s. 352.
4. Bang, Gustav: *Vor Tid*. København, 1908. S. 6-7. Gustav Bang var som faghistoriker og socialdemokrat en førende kraft i formuleringen af partiets idégrundlag fra sidste halvdel af 1890'erne til sin død i 1915.
5. Det skal retfærdigvis bemærkes at denne tankefigur var udbredt i den internationale arbejderbevægelse.
6. Dansk udgave: Braverman, Harry: *Arbejde og monopolkapital*. København, u.å. (1978). Denne udgave svarer til første halvdel af den amerikanske originaludgave: *Labor and monopoly capital – the degradation of work in the twentieth century*. New York, 1974.
7. Joyce, Patrick: "The historical meanings of work – an introduction". I: Samme (red.): *The historical meanings of work*. Cambridge, 1987. S. 6.
8. Giddens, Anthony: *The Consequences of Modernity*. Cambridge, 1990. S. 1. Dansk udgave: *Modernitetens konsekvenser*. København, 1995).
9. Opslaget "Arbejder", *Salmonsens Leksikon*, 1893.
10. Berg, Rasmus: *Den zünftrige Haandværker*. København, 1930. s. 35-36.
11. Nørregaard, Georg: *Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899*. København, 1977 (opr. udg. 1943). S. 270.
12. Bruun, Henry: Den sociale Udvikling i Byerne 1857-71. I: Engelstoft & Jensen (red.): *Sociale Studier i dansk Historie efter 1857*. København, 1978 (opr. udg. 1930). S. 7.
13. Kjeldstadli, Knut: "Solidaritet og individualitet". I: de Coninck-Smith, Rüdiger & Thing (red.): *Historiens kultur*. København, 1997.
14. Ambjörnsson, Ronny: *Den skötsamme arbetaren*. Stockholm, 1988.
15. Mikkelsen, Flemming: "Produktion og arbejdskraft i historisk-sociologisk belysning: en introduktion". I: Samme (red.): *Produktion og arbejdskraft i Danmark gennem 200 år*. København, 1990. S. 18.
16. Hørgby, Björn: *Egensinne och Skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*. Stockholm, 1993. S. 189ff. Se også: Samme: "Långa och korta planeringsperspektiv i arbetarkulturen: Norrköping 1850-1920". *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr. 48-49, 1991.
17. Møller, J.J.: *Dansk Tekstilarbejderforbunds historie fra Forbundets stiftelse til 1918*. København, 1924. S. 113.
18. Møller, J.J., a.a., s. 106-07, 112 og 139.
19. Ibsen, Fl. og H. Jørgensen: *Fagbevægelse og stat*. Bd. 1. København, 1979. S. 80-81.
20. Hyltdoft, Ole: *Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1896*. (Dansk industri efter 1870, bd. 4). Odense, 1996. S. 188.
21. Reglementet fra Rubens væveri er gengivet in extenso i Jensen, Otto: *Dansk Tekstilarbejderforbund gennem et halvt århundrede 1885-1935*. København, 1935. S. 95-96.
22. Møller, J.J., a.a., s. 115.
23. Møller, J.J., a.a., s. 117.
24. Møller, J.J. og C. Larsen: *Tekstilarbejdernes Fagforening af 1873 gennem 50 Aar 1873- 1923*. København, 1923. S. 65.
25. Møller, J.J. (1924), s. 114 og 132.
26. Nørregaard, Georg, a.a., s. 364-65.
27. Møller, J.J., a.a., s. 114-17, 129-32, 134-35 og 137-39.
28. Nørregaard, Georg, a.a., s. 369.
29. Nørregaard, Georg, a.a., s. 368.
30. I Petersen, J., m.fl.: *Dansk Tekstilarbejder-Forbunds Afdeling i Odense*. Odense, 1935, s. 22, hedder det om en strejke i Odense i 1897 som kun varede

nogle timer og som endte med succes, at "Dengang kunde saadanne smaa Strejker gaa, fordi Fabrikantterne ikke var organiserede".

31. Møller, J.J., a.a., s. 141-42.

32. Se eksemplet fra Slotsgades Dampvæveri i Odense 1894 i Petersen, Jens, m.fl., a.a., s. 18.

33. Møller, J.J., a.a., s. 129 og 140.

34. Nørregaard, Georg, a.a., s. 364-65.

35. Møller, J.J., a.a., s. 152. *Forhandlingsprotokol for Dansk Tekstilarbejderforbunds 8. Delegeretmøde*, 1898, s. 21.

36. Se f.eks. Møller, J.J., a.a., s. 150.

37. Dalsgaard Larsen, Keld: *Arbejderliv og faglig organisering i Silkeborg 1840-1940*. Silkeborg, 1984, s. 60.

38. Brev fra S.J. Sørensen, 14.01.1897, Dansk Tekstilarbejderforbunds arkiv, ABA. Pakke 119, læg 3.

39. Jensen, Otto, *Dansk Tekstilarbejderforbund gennem et halvt Aarhundrede 1885-1935*. u.å (1935). S. 174.

40. Overenskomsten er gengivet in extenso i Jensen, Otto, a.a., s. 177.

41. Jensen, Otto, a.a., s. 194.

42. *Dansk Textilarbejder-Forbunds Fagblad*, nr. 2, 1903. Jensen, Otto, a.a., s. 194.

43. *Dansk Textilarbejder-Forbunds Fagblad*, nr. 9-12, 1904.

44. Jensen, Otto, a.a., s. 190 og 211-213.

45. *Textilarbejder*, nr. 9, marts 1915.

46. *Forhandlingsprotokol over Dansk Textilarbejderforbunds 20. ordinære og 50 Aars Jubilæumskongres*. København, 1935. S. 40-41.

47. Horgby, Björn: *Egensinne och Skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*. Stockholm, 1993. S. 200-01.

48. *Statistisk Tabelværk*, V.A.7, tabel IX. I alle tal er fraregnet trikotageindustrien, for hvis vedkommende statistikken er usikker p.g.a. en stor andel af hjemmearbejde som ikke lader sig udskille fra det egentlige industriarbejde.

49. Tallene er beregnet som forholdet mellem det faktiske antal medlemmer og det teoretisk mulige. Kilden til det faktiske medlemstal er Møller, J.J., a.a., upag. bilag (1897, 1906 og 1914) samt Jensen, Otto, a.a., s. 374 (1924 og 1934). Tallene for det teoretisk mulige er industritællingernes opgørelse for det samlede arbejdet indenfor forbundets organisationsområde (d.v.s. den samlede tekstilindustri samt farverier og renserier som er anført under kemisk industri): *Statistisk Tabelværk* V.A.1 tabel 2 (1897), V.A.7 tabel VIIIId (1906), V.A.12 tabel III (1914), V.A.18 tabel III + IV (1925), V.A.21 tabel IIIA+B (1935). Personer under 14 år er så vidt muligt trukket fra. Desuden er der skønmæssigt korrigeret for at et antal arbejdere der er organiseret i andre forbund, startende med 4% i 1897 til 6% i 1935, jvnf. oplysninger om at ca. 4% at

arbejderne i virksomheder under Tekstilfabrikantforeningen i 1933-34 var organiseret i KAD (Tekstilfabrikantforeningen: *Beretning om foreningens virksomhed fra 1. Juni 1933 til 1. Juni 1934*). Det har ikke været muligt at udskille hverken trikotageindustrien eller håndværksvirksomheder med under 6 arbejdere. Da trikotageindustrien dels blev sent organiseret, dels havde stor overvægt af kvinder, er der gund til at antage at kvindernes organisationsprocent indenfor spinderier-, væverier og klædefabrikker alene er lidt højere i 1897 end de angivne 10%.

50. *Statistisk Tabelværk* 5.A.7, tabel VIIIId.

51. Hüttel, H. & T.B. Olesen: "Spinderitøser og andre kvinder i Vejles tekstilindustri". I: *Bomuldsbyen – tekstilarbejder i Vejle gennem 100 år*. Vejle, 1989, s. 37.

52. Se f.eks. Maren Steffensens erindringer i Nationalmuseets Industri-, Haandværker og Arbejdererindringer (NIHA), *Tekstilarbejdere 1*, nr. 1417 (Findes på ABA).

53. NIHA, *Vævere 1*, nr. 1507, s. 14-15.

54. Der er tale om samtlige erindringer fra kasserne *Vævere 1-2*, *Tekstilarbejdere* samt *Tekstil/Tekstilarbejder/Væver*, fraregnet fortællere som alene har arbejdet håndværksmæssigt eller i trikotageindustrien. Især det lave antal kvinder gør naturligvis at denne undersøgelse skal tages med forbehold. Den synes dog at blive bekræftet af andre fremstillinger af kvinders arbejdskultur i tekstilindustrien, som f.eks. Hüttel & Olesen, a.a. og *Brandts Klædefabrik – erindringer fra arbejdslivet på en fabrik i hjertet af Odense*. Odense, 1993.

55. I en undersøgelse af arbejdskulturen på de københavnske maskinfabrikker omkring århundredskiftet. Se Christensen, Lars: *Smedesvend og friherre – maskinarbejde og arbejdskultur i København 1890-1914*. København, 1995.

56. For en kritisk diskussion af arbejderbevægelsens arbejdsbegreb, sådan som det kom til udtryk i programmer og teoretiske skrifter, se Finnemann, N.O.: *I Broderskabets Aand – Den socialdemokratiske arbejderbevægelses idehistorie 1871-1977*. København, 1985. Især s. 90ff.

57. *Dansk Textilarbejder-Forbunds Fagblad*, nr. 10, 1906.

58. *Textilarbejder*, nr. 7 og 9, 1919.

59. Giddens, A., a.a., s. 17ff.

60. Thompson, E.P.: "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism". I: Samme: *Customs in Common*. London, 1991 (Opr. publ. i *Past and Present*, nr. 38, 1967). For en kritik af Thompson, se Whipp, Richard: " 'A time to every purpose' – an essay on time and work". I: P. Joyce (red.): *The historical meanings of work*. Cambridge, 1987.

61. Marglin, Steven: "What do bosses do? – The ori-

- gins and functions of hierarchy in Capitalist Production". I: A. Gorz: *The Division of Labour*. Throwbridge, 1976.
62. Giddens, Anthony, a.a., s. 21.
63. Due, J., J.S. Madsen & C.S. Jensen: *Den danske Model. En historisk sociologisk analyse af det kollektive aftalesystem*. Danmark, 1993. S. 37-38.
64. Cit. fra Jensen, Otto, a.a., s. 211-12.
65. Jensen, Otto, a.a., s. 155.
66. Jensen, Otto, a.a., s. 179.
67. Jensen, Otto, a.a., s. 201. Hansen, J.J.: *Vejle et tekstileventyr – tekstilarbejdere 1896-1996*. Vejle, 1996, s. 23. *Dansk Tekstilarbejderforbund, Vejle afdeling, 1896-1946*, s. 34.
68. *Forhandlingsprotokol for Dansk Tekstilarbejderforbunds 11. Kongres*. København, 1906. S. 6. Forf. fremh.
69. Due, J., J.S. Madsen & C.S. Jensen, a.a., s. 76.
70. Petersen, Jens, m.fl., a.a., s. 20-21.
71. NIHA, Vævere 2, nr. 1917, s. 14-15.
72. Due, J., J.S. Madsen & C.S. Jensen, a.a., s. 75ff.
73. Møller, J.J., a.a., upag. bilag.
74. Giddens, a.a., s. 10.
75. Se f.eks. min kritiske anmeldelse af den såkaldte APL-rapport (Jørgensen m.fl.: *Medlemmer og meninger*. Aalborg, 1992. Bild, m.fl.: *Sikke nogen typer...* Aalborg, 1993. Bild, m.fl.: *Fællesskab og forskelle*. Aalborg, 1993) i *Salt*, nr. 7, 1993.

Abstract

Lars K. Christensen: The Trade Union Movement and modern Denmark

Arbejderhistorie 4/97, p. 13-35.

During the second half of the 19th century Denmark underwent a process of change, usually referred to as modernization. In mainstream history, the process of modernization is normally attributed to the economic and cultural bourgeoisie. But also the working class played a crucial role in this process. Through the trade unions, they contributed actively to the shaping of modern industrial relations.

The history of the Textile workers union between 1895 and the first world war shows that experiences from below was a driving force in the formation of trade union strategy. The result was an "institutionalised solidarity", which gave the trade unions a high degree of influence on the central level. As a side, effect the struggle between labour and capital became increasingly regulated by agreements, negotiated and administrated by trade union professionals.

The development of modern industrial relations in Denmark can thus be seen as an example of "disembedding", a term central to the description of modernity offered by Antony Giddens.

Lars K. Christensen. Cand. mag. i historie og filosofi.

IT-projektleder ved Storstrøms amts museumsråd.

Adresse: Christianehøj 97, 2860 Søborg.

E-post: lkc@post7.tele.dk.